

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabieliene. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabieliene*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos

Waldemar Kuligowski

Šis straipsnis yra bandymas glaustai parodyti etnologijos raidą Lenkijoje nuo 1910 metų iki šiandienos, jo dėmesio centre yra institucinė ir mokslo plėtra. Šios disciplinos lenkiškasis variantas formavosi panašiai kaip ir kituose Europos kraštuose: nuo ikimokslinės tautotyros, atlikusios tautos kūrimo funkcijas, iki kritinės socialinės / kultūrinės antropologijos, užsiimančios visos kultūros įvairovės analize. Aprašymus apie šio mokslo vietą bei jo teorijos kaitą lydi pasirinktų tyrinėtojų K. Moszyńskio, J. St. Bystrońio, C. Jędrzejewiczowos, J. Bursztos pristatymas.

Dr. hab. prof. Waldemar Kuligowski, Adomo Mickevičiaus universitetas, Etnologijos ir kultūrinės antropologijos institutas, ul. Św. Marcin 78, 61–809 Poznań, Lenkija, el. paštas: walkul@amu.edu.pl

Bandant pateikti bendrą kokios nors mokslinės disciplinos raidą visos šalies mastu, žinoma, iš karto tenka daryti atranką. Nes neįmanoma išsamiai ir teisingai aprašyti visų tyrinėtojų, mokslo centrų, tyrimo mokyklų ir jų pasiekimų. Ne kitaip yra ir šiuo atveju. Straipsnyje pateiktas etnologijos (kultūrinės antropologijos) raidos Lenkijoje vaizdas remiasi svarbiausiais asmenimis ir įvykiais, žvelgiant į juos ne tik nusistovėjusios mokslo krypties istorijos (kuri iki šiol aprašyta nepakankamai) aspektu, bet ir autoriaus, kurio pasirinkimai bei jiems teikiama pirmenybė neprivalo būti reprezentatyvūs¹, požiūriu.

1910–1939 metai

Sunkumai kyla jau pateikus iš pažiūros paprastą klausimą dėl datos, kurią būtų galima laikyti lenkų etnologijos pradžia. Iš daugelio galimų variantų pasirinku 1910 metus. Remiuosi dviem argumentais. Pirma, 1910 metais atsiranda pirmoji Etnologijos katedra lenkų žemėse. Ji buvo įkurta Lvovo universitete, ši

¹ Straipsnyje nagrinėjamo laikotarpio lenkų etnologijos bibliografija, žinoma, sudarytų didelės apimties tomą. Šiuo atveju nusprendžiau minėti tik su mūsų disciplina susijusius istorinio sisteminančio pobūdžio darbus. Dalis svarbių darbų pavadinimų ir tyrinėtojų pavardžių yra pateikiami pagrindiniame tekste; jie vis tiek neapibūdina lenkų etnologų ir etnologų visų mokslinių pasiekimų. Burszta, Koczyńska-Jaworska 1982; Jasiewicz, Slattery 1995; Sokolewicz 1967.

mokslo įstaiga egzistavo nuo XVII amžiaus antrosios pusės. Katedros vadovu tapo Stanisławas Ciszewskis (1867–1930). Tai buvo pirmasis lenkas, turintis pagrindinį etnologinį išsilavinimą, studijavęs Prahoje, Zagrebe, Berlyne ir Leipci-ge, kur 1897 metais gavo daktaro laipsnį už mokslinį veikalą apie pietų slavų dirbtinės giminystės principus (Kutrzebianka 1948: 21). 1913 metais vadovavimą šiam mokslo vienetui, pervadintam Antropologijos-etnologijos skyriumi, perėmė Janas Czekanowski (1882–1965). Jis anksčiau baigė antropologijos studijas Ciuriche, vieną semestrą taip pat studijavo etnologiją Berlyne. Ten turėdamas ryšių dalyvavo 1907–1909 metais vykusioje ekspedicijoje į Centrinę Afriką. Jos rezultatas buvo pirmas sisteminis to regiono Afrikos kultūrų aprašymas, išleistas pavadinimu *Tyrinėjimai tarp Nilo ir Kongo (Forschungen im Nil und Kongo-Zwischengebiet)* (5 tomai, 1917–1927). Czekanowski, pritaikęs antropologiniams tyrimams matematinės statistikos metodus, parengė novatorišką pasaulyje etninės antropologijos sintezę. Jis yra visuotinai laikomas vadinamosios Lvovo antropologinės mokyklos įkūrėju. Taigi turime labai stiprų institucinį argumentą: 1910 metais lenkų žemėse atsiranda pirmas akademinis etnologijos padalinys (Lenkija valstybinį suverenitetą atgavo 1918 metais).

Kitas argumentas turi greičiau simbolinę prasmę. Štai 1910 metais iš Lenkijos išvyksta du jauni, talentingi mokslininkai: Maria Antonina Czaplicka (1884–1921) ir Bronisławas Malinowski (1884–1942). Nėra abejonių, kad plačiai žinoma Malinowskio pavardė; tačiau verta pasakyti, kad Czaplicka liko užmiršta nepagrįstai. Abu asmenis daug kas siejo: jie gimė tais pačiais metais, iš Lenkijos emigravo tais pačiais metais, studijavo etnologiją pas Charlesą G. Seligmaną ir buvo Roberto R. Mareto mokiniais, buvo studentais Londono ekonomikos mokykloje (London School of Economics), 1914 metais išvyko į lauko tyrimus. Malinowskiui buvo lemta atsidurti Trobriando salose, o Czaplicka išvyko į Sibirą. Beprecedentis faktas buvo tas, kad ji, tikėtina, buvo pirmoji moteris pasaulyje, gavusi daktaro laipsnį iš etnologijos; ji įgijo greičiau už Malinowskį. Be to, 1916–1918 metais ji buvo vienintelė Oksfordo universitete dėstanti moteris. Vietinių Sibiro gyventojų tyrimuose pasinaudojo savo rusų kalbos žiniomis, taip pat naudojo vokiečių, lenkų ir prancūzų šaltinius, kurių iki tol neminėjo anglų tyrinėtojai. Jos darbai yra *Pirmykštis Sibiras (Aboriginal Siberia)* (1914), *Mano metai Sibire (My Siberia Year)* (1916), *Centrinės Azijos turkai (The Turks of Central Asia)* (1918). Puikią Czaplickos karjerą, deja, nutraukė savižudybė. Tuo tarpu Malinowski, 1922 metais paskelbęs *Vakarų Ramiojo vandenyno argonautus (Argonauts of the Western Pacific)*, pirmąją monografiją apie Trobriando salas, tapo naujojo metodo, vadinamo funkcionalizmu, sukūrėju ir ilgai trunkančių lauko tyrimų, leidžiančių suprasti „vietinį požiūrį“ (native point of view), atstovu.

Šie įvykiai paskatino mane pasirinkti 1910 metus kaip pradinę datą, nuo kurios nagrinėjama šiuolaikinės etnologijos raida Lenkijoje. Žinoma, lenkų

etnologija neatsirado *ex nihilo*, iki tol XIX a. vis aktyviau veikė tautotyrininkai (1873 metais prie Krokuvos mokslų akademijos įkuriama Antropologijos komisija), muziejininkai (pirmasis Etnografijos muziejus buvo įsteigtas 1888 metais Varšuvoje), leidėjai (nuo 1895 metų iki šių dienų visą laiką leidžiamas metraštis *Liaudis (Lud)*, Tautotyrininkų draugijos leidinys), literatūros kitomis kalbomis vertėjai, kraštotyrininkai. Čia ypač verta prisiminti Oskarą Kolbergą (1814–1890), Fryderyko Chopino mokyklos suolo draugą, sistemiškai – nors visą laiką mėgėjiškai – tyrinėjusį visus senosios Žečpospolitos regionus. Remdamasis savo tyrimais ir daugelio bendradarbių surinkta medžiaga, jis sudarė didžiulį šaltinių rinkinį, kuris po Antrojo pasaulinio karo buvo pertvarkytas į monumentalią *Visų darbų (Dzieł wszystkich)* kolekciją. Tolesnių tomų publikavimas tęsiasi iki šiandienos, tai iškalbingai liudija beprecedentę rinkinio apimtį Europos mastu. Vis dėlto tenka šią temą apeiti.

Lenkijai atgavus nepriklausomybę, atsirado daug daugiau galimybių vystyti etnologijai. 1919 metų gegužę kaip tik savo veiklą pradedančiame Poznanės universitete įkurtas Etnologijos institutas (Bednarski, Fabis 2009), kuriam iš pradžių vadovavo Janas Stanisławas Bystronis (1892–1964). Tai buvo pirmoji etnologijos institucija, įkurta nepriklausomoje Lenkijoje. 1926 metais Krokuvos Jogailos universitete atsirado pirmoji slavų valstybėse Slavų etnografijos ir etnologijos katedra. Jai vadovavo Kazimierz Moszyński. Taigi 1910–1926 metais etnologijos mokyta Lvove, Krokuvoje ir Poznanėje (sostinėje Varšuvoje – tik privačioje mokykloje). 1927 metais prie minėtųjų prisidėjo Vilnius su Etnologijos ir etnografijos katedra, kuriai vadovavo Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa. O 1935 metais Varšuvos universitete įsteigtos dvi etnografijos katedros (Posern-Zieliński 1973: 104–105).

Bandant užčiuopti dominuojančią paradigmą 1910–1939 metais lenkų etnologijos tyrimuose, pirmiausia yra minėtina istorinė ir evoliucinė kryptis. Vyrauja vadinamosios tradicinės liaudies kultūros tyrimai, be to, labiau vertinti su praeitimi susiję reiškiniai ir procesai nei jų aktualios formos dabartyje, kurios kinta veikiant dabarčiai. Vadinasi, svarbiausia buvo apsaugojimo bei išgelbėjimo paradigma, tyrinėtojai daugiausia rūpinosi reliktais ir archaizmais. Žinoma, pastangos suarchyvinti tikrus kultūros elementus turi savo reikšmę, nes tai padeda išsaugoti nykstančius visuomeninio gyvenimo aspektus. Vis dėlto taip etnologija atsiduria labai arti *stricte* istorinių tyrimų, kurie yra mažiau jautrūs gyviesiems kultūros pavaldams.

Šios perspektyvos ribotumas pasireiškė ir tuo, kad labai dažnai kaimo kultūrinė realybė buvo savotiškai mistifikuojama. Įvykdavo net taip, kad „tradicine“ kultūra laikyta jos sinchroninė ir aistorinė vizija: kaip ir anksčiau, kašubai vis dar kasė durpes, Podhalės kalniečiai būrėsi į plėšikų gaujas, o Didžiosios Lenkijos valstiečiai nešiojo liaudiškus drabužius. Toks praeities suaktualinimas buvo

taikliai pavadintas „praesens ethnographicum“ (Dobrowolski 1958: 75). Ši kritika nesumenkina daugelio iki Antrojo pasaulinio karo atliktų etnologinių darbų svarbos. Juk stengtasi taikyti naujus lauko tyrimų metodus, skelbti didelę dokumentinę vertę turintys darbai.

Siekdamas iliustruoti minėto laikotarpio lenkų etnologijos darbų specifiką, norėčiau priminti tris jos atstovus: Kazimierzą Moszyńskį, Cezarią Jędrzejewiczową ir Janą Stanisławą Bystronį.

Po studijų Šveicarijoje Moszyńskis pradėjo skelbti pirmuosius etnografinio kraštotyriminio pobūdžio darbus 1913 metais. Jis vadovauja Slavų etnografijos ir etnologijos katedrai Krokuvos universitete, vėliau, 1935 metais, perima etnologijos katedrą Vilniuje ir joje dirba iki karo pradžios. Plačiausio masto lauko tyrimus atlieka 1914 ir 1924–1928 metais Ukrainoje, Polesėje, Baltarusijoje, Žemaitijoje, Bulgarijoje ir įvairiuose nuo seno lenkiškuose regionuose. Rekonstruoja pirmąją slavų kultūrą. Savo požiūrį apibūdina kaip „kritinį evoliucionizmą“, siekdamas kuo labiau atsiriboti nuo spekuliatyviųjų kultūros vizijų ir bendrųjų jos schemų. Atmesdamas Vienos mokyklos teorines nuostatas, pasisako už Malinowskio funkcionalizmą ir evoliucionizmo elementus. Iš esmės taip kuria savo metodologinę sistemą. Šis tyrinėtojas įtvirtino etnologijos tyrimų objekto supratimą. Tai kaimo žmonių kultūra, kuri skirstoma į tris pagrindines sritis: materialinę (techninę), visuomeninę ir dvasinę (protinę) kultūrą. Atkreipkime dėmesį, kad toks apibrėžimas kartu taikomas disciplinos sričiai, klausimų anketai ir yra monografijos modelis. Jo *opus magnus* yra trijų dalių *Slavų liaudies kultūra* (*Kultura ludowa Słowian*) (t. 1, *Materialinė kultūra* (*Kultura materialna*), 1929; t. 2 (dvi dalys), *Dvasinė kultūra* (*Kultura duchowa*), 1934 ir 1939), taigi darbas atitinka anksčiau minėtą schemą. Šio darbo tikslas buvo rekonstruoti kultūros raidą visoje teritorijoje, kuri yra apgyvendinta slavų kilmės gyventojų. Verta pridurti, kad karo metus Moszyńskis praleido Vilniuje, užsiimdamas Lietuvos etnografija (tuo metu 1941 metais žurnale *Gimtasai kraštas* paskelbė straipsnį lietuvių kalba apie muzikos instrumentus).

Cezaria Jędrzejewiczowa, 1927 metais įkūrus etnologijos kryptį Vilniaus universitete, yra susijusi su šia institucija, o 1935 metais persikelia į Varšuvą. Ji pasižymėjo didele drąsa ir mąstymo savarankiškumu. Tyrinėdama liaudies kultūrą nesirėmė tuo metu vyravusiomis analitinėmis schemomis. Pasiremdama Husserlio filosofija, bandė sukurti naują pagrindinių etnologijos uždavinių programą ir parengti teorinius pagrindus liaudies religingumui ir mitologijai analizuoti. Kaip būdinga fenomenologui, jos nedomino legendose apie šventuosius glūdinti istorinė tiesa, veikiau domėjosi mito „grūdais“. Nes žmonių sąmonei mitas yra daug svarbesnis nei objektyvi tiesa. Tokį požiūrį rasime jos darbe apie šventąją Ceciliją. Verta paminėti, kad 1925 metų kovą Cezaria Jędrzejewiczowa įkūrė Etnografijos muziejų Vilniuje. Tai buvo susiję su jos tyrimų pradžia šiame krašte

(Znamierowska-Prüfferowa 1932). Muziejus turėjo regioninį pobūdį, buvo labai susijęs su universitetine didaktika iš etnologijos srities. Jame vyravo daiktai iš materialinės kultūros srities, suskirstyti į rinkimo, žvejybos, medžioklės, gyvulininkystės, maisto ruošimo, įvairių medžiagų (medžio, molio, kaulo, pluošto) apdirbimo, drabužių, statybos, transporto, komunikacijos, liaudies meno, papročių, medicinos ir kitus skyrius. Vilniaus apylinkėse ji planavo įkurti „skanseno“ tipo muziejų po atviru dangumi.

Janas Stanisławas Bystrońis turbūt yra originaliausias ir labiausiai netradicinis lenkų etnologas iki Antrojo pasaulinio karo (Stomma 1980). Jau 20-metis gauna Paryžiaus aukštųjų studijų praktinės mokyklos (École Pratique des Hautes Études) stipendiją religijotyros srityje. 1914 metais gina daktaro disertaciją, 1919 metais tampa Etnografijos katedros Poznanėje vadovu, o 1922-aisiais gauna profesoriaus vardą papročių srityje. Dirba iš eilės Poznanėje, Krokuvoje ir Varšuvoje. Greitą jo karjerą lydi daug tiriamųjų darbų, juos sudaro daugiau nei 400 pozicijų. Dalis jų yra vadovėliai. Tai *Įvadas į lenkų tautotyra (Wstęp do ludoznawstwa polskiego)* (1926), kuriame autorius praplečia galiojančią „tradicinės kultūros“ sampratą bajorų, miestiečių ir inteligentijos kultūromis. Jų turinys perduodamas tiesioginiu žodiniu būdu (Bystroń 1926: 3–5). *Liaudies kultūroje (Kultura ludowa)* (1936) pateikta autoritetų teorija teigia, kad lemiamą įtaką valstiečių kultūrai darė: 1) išorinė aplinka, arba Bažnyčia, bajorija, mokykla ir miestas, 2) vyresni žmonės ir kai kurių profesijų atstovai. *Lenkijos etnografijoje (Etnografia Polski)* (1936) parodoma ypatinga kultūrinio požiūriu paribinių kraštų reikšmė liaudies kultūros sistemoje. Vis dėlto šio tyrinėtojo novatoriškumo esmė buvo kitur: jis „atrado“ etnologijoje iki tol nenaudotus šaltinius. Bystrońis analizavo tatuiruotes, užrašus miesto aplinkoje (ant sienų, medžių, ginklų, iškabų ir pan.), pamokslų tekstus, teismų protokolus, prisiminimus, mokinių eilėraščių albumus, testamentus, įstaigoms pateiktus raštus, įrašus antkapuose, vaikų žodinę literatūrą (pvz., skaičiuotes). Vis dėlto neapsiribojo individualių atvejų aprašymu, o remdamasis jais siekė užčiuopti pagal Durkheimą suprastus „kolektyvinius vaizdinius“.

1939–1980 metai

1939–1945-ieji, Antrojo pasaulinio karo, metai labai pristabdė lenkų etnologijos raidą. Tuo metu ši disciplina neteko daugelio garsių savo atstovų: Stanisławas Poniatowskis ir Henrykas Perlsas žuvo koncentracijos stovyklose, Adamas Fischeris mirė per okupaciją, Stanisławas Klimekas žuvo karinių veiksmy metu; dar kiti – kaip ir Cezaria Jędrzejewiczowa – atsidūrė emigracijoje (Frankowska 1973: 196). 1939 metais sudegintas Etnografijos muziejus Varšuvoje, taip pat sunaikinti etnografiniai rinkiniai Poznanėje ir Katovicuose. Tiesioginis karo padarinys buvo ir ryškus Lenkijos sienų pasikeitimas: anapus jos naujų sienų atsidūrė vadinamosios rytų žemės su Lvovu ir Vilniumi. Šių pasikeitimų rezultatas

buvo tas, jog seniausiu etnologijos centru lenkų žemėse netikėtai tapo Poznanė. Greitai savo veiklą atnaujino katedra Krokuvoje, taip pat sukurtos naujos katedros Torunėje, Lodzėje ir Liubline. Tačiau vis dėlto Poznanė tuo metu buvo visos šalies tyrimų centras: čia toliau leistas žurnalas *Liaudis (Lud)* (perkeltas iš Lvovo), serija *Lenkų liaudies drabužių atlasas (Atlas Polskich Strojuw Ludowych)*, rengtas *Lenkijos etnografijos atlasas (Polski Atlas Etnograficzny)* (Jasiewicz 1995: 15).

1951 metais baigta visuotinė universitetinių studijų reforma. Jos rezultatas buvo materialinės kultūros istorijos studijos. Jų metu kartu mokyta priešistorės, Viduržemio jūros regiono archeologijos ir etnologijos. Tuo metu ideologinio-politinio režimo sąlygomis etnologija buvo sovietiniu pavyzdžiu pervadinta etnografija (Jasiewicz 1995: 15). Priimtų nutarimų tikslas buvo paversti etnografiją istorijos mokslo pagalbine šaka, kuri tyrinėtų paskutiniųjų metų kultūros pasaulį, modernizuotą pasirėmus visuotinio švietimo (edukacijos), elektrifikacijos ir socialistinio ūkio gerovės augimo planais. Be to, tai buvo būdas atskirti etnografiją nuo „buržuazinės“ socialinės ir kultūrinės antropologijos įtakų. Eksperimentas minėtų studijų forma tęsėsi ne ilgiau kaip iki XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigos.

Šioje vietoje reikėtų pastebėti (ką jau leidžia daryti ir daugelio metų perspektyva), kad stalinizmo metais ir po jų lenkų etnologija vis dėlto išvengė ideologinės ar organizacinio pobūdžio degradacijos (daug labiau buvo eksperimentuota, pavyzdžiui, su lenkų sociologija). Tai turbūt buvo susiję su toje situacijoje nekeliančiu pavojaus, naudingumu mokslo šakos marginalumu, nes etnologija nebuvo traktuota kaip pagrindinė socialistinės santvarkos intelektualinė jėga. Santykiškai normaliai etnologijos raidai turėjo įtakos ir kai kurių tyrinėtojų elgesys. Jie sumaniai suderino savarankiškumo siekį su kompromisine laikysena valdžios atžvilgiu.

Po karo tyrinėtojų pastangos, kaip ir anksčiau, buvo sutelktos ties monografinio tipo tyrimais. Dabar jų dėmesio centre – ne tik regionai, bet ir atskiri kaimai. Išplėsdami tyrimų lauką etnologai analizavo šias problemas: regionalizmą, kaimo ryšius su miestu, taip pat (vis intensyviau) naujos, modernizuotos kaimo ir darbininkų kultūrų formavimąsi. Čia lenkų etnologai daugiausia dėmesio skyrė kultūrinės kaitos klausimui, ji vyko kaimo vietovėse ir tam darė įtaką urbanizacijos ir industrializacijos procesai. Atskira minėtų tyrimų kryptimi tapo vis labiau rafinuota liaudies kūrybos analizė, vėliau ją praplėtė vadinamasis naivusis menas, atlaidų, sakralinis menas, *art brut*, darbininkų kūryba, Lenkijos regionuose gyvenančių tautinių ir etninių mažumų menas. Svarbiausias leidinys, publikuojantis meno tyrimų rezultatus, iki šios dienos yra nuo 1947-ųjų kas ketvirtį leidžiamas žurnalas *Lenkų liaudies menas. Kontekstai (Polska Sztuka Ludowa. Konteksty)*.

Ryškiu tyrimų *novum* buvo projektas, peržengęs iki tol gyvavusios paradigmos ribas ir susijęs su Karpatų liaudies kultūra. Siekdami bendradarbiauti lenkų

etnologai pradėjo megzti ryšius su tyrinėtojais iš Čekoslovakijos, Rumunijos ir SSRS. 1960 metais apibrėžta Tarptautinės komisijos liaudies kultūrai Karpatuose tirti veikla. Du ištisi žurnalo *Lenkijos etnografija* (*Etnografia Polska*) numeriai (1961 ir 1962 metų) buvo skirti publikuoti darbams Karpatų tema. O 1964 metais Krokuvoje įvyko tarptautinė konferencija, kurioje siekta apibendrinti iki tol vykusių lauko tyrimus. Joje dalyvavo svečiai iš Čekoslovakijos, Rumunijos, Vengrijos, SSRS, Bulgarijos.

Minėtos komisijos sudarymas buvo požymis vis labiau stiprėjančio įsitikinimo tuo, kad apsiribojant vien Lenkijos etnografijos lauke atliekamais tyrimais didėja disciplinos marginalumas, o tai pasmerkia ją būti intelektualiniu požiūriu antraeile ir neturėti ryšių su pasauliniu mokslu. Siekdami įveikti šią stagnaciją, kai kurie tyrinėtojai pradėjo konkrečiai užsiimti visuotine etnologija. Dėmesio nusipelnė Mongolijoje, Afganistane, Uzbekistane, Lotynų Amerikoje atlikti tyrimai. Kita sustabarėjusių tyrimo schemų peržengimo forma buvo augantis susidomėjimas naujomis kryptimis, atsirandančiomis JAV, Didžiojoje Britanijoje ar Prancūzijoje plėtojamoms etnologijos / antropologijos pagrindu. Reikšmingas buvo dviejų tomų, supažindinančių su lenkų etnologijos pasiekimais, paskelbimas užsienio kalba. Jie buvo parengti išskirtinai tarptautiniams antropologijos mokslų kongresams, vykusiems 1964 metais Maskvoje ir 1968 metais Tokijuje.

Vienu iš įdomiausių lenkų etnologijos raidos atstovų šiuo laikotarpiu yra Józefas Burszta (1914–1987). 1957–1987 metais jis vadovavo etnologijai Poznanės universitete. Pradėjo tuo metu novatoriškus karčemos ir jos reikšmės valstiečių kultūroje tyrimus. Jam vadovaujant gausus kolektyvas parengė trijų tomų monografiją *Didžiosios Lenkijos liaudies kultūra* (*Kultura ludowa Wielkopolski*) (1960–1967). Jis išplėtė tyrimus į šiaurės ir vakarų Lenkijos žemes, kurios buvo apgyvendintos iš buvusio rytinio pasienio atsikėlusiu naujakurių. Šie tyrimai pasirodė svarbūs tuo, kad buvo etnologijos posūkio link dabarties tyrimų pradžia. Burszta daug vietos skyrė „folklorizmo“ reiškiniui. XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos – 8-ojo dešimtmečio pradžios sankirtoje buvo vienu iš pirmųjų to fenomeno tyrinėtojų Europoje. Jį apibūdino kaip „meno kultūros sričiai priklausantį reiškinį, kurio esmė yra atrinktų folkloro reikšmių ir formų taikymas ypatingose gyvenimo situacijose. Šios folkloro reikšmės ir formos yra antrinės, dažniausiai išmoktos ir situacijose paprastai yra sąmoningai suaranžuotos“ (Burszta 1987: 131). Folklorizmui priskyrė liaudies drabužius, žodinę literatūrą, šokius, papročius, vaizduojamąjį meną – visa tai, kas vis dėlto jau neturi natūralaus kultūrinio užnugario valstiečių kultūros pavidalu ir funkcionuoja kaip jos ženklai ar apraiškos. Šis tyrinėtojas, panašiai kaip anksčiau Bystronis, stengėsi plėsti etnologijos ribas, įtraukdamas į jos sritį savo paties atliekamus etnoistorinius, folkloro, taip pat disciplinos teorijos ir metodologijos tyrinėjimus. XX a. 7-ajame dešimtmetyje siūlė savo būdus „ištraukti“ etnologiją iš aklavietės, kurioje ji atsidūrė. Toks

priešnuodis turėjo būti struktūrinis funkcinis požiūris į kultūrą, platus sociologinių metodų taikymas tyrinėjant mažas struktūras ir visuomenę, taip pat dėmesio sutelkimas į dabartyje vykstančius pertvarkymus (transformacijas), kurie ne tiek naikina tradiciją, kiek veikia ją suaktualina (Burszta 1965: 59).

Esminiu paradigminiu persilaužymu lenkų etnologijos raidoje galima laikyti 1980-uosius: tuo metu joje labai aiškiai išryškėjo pageidavimas etnologiją antropologizuoti. 1980 metais grupė jaunų tyrinėtojų paskelbė jau minėtame žurnale *Lenkų liaudies menas (Polska Sztuka Ludowa)* siūlymą pažvelgti naujai į savo atstovaujamą discipliną. Vėliau jis įgijo naują tyrimų perspektyvą apibrėžiančio manifesto vardą. Tai buvo pasiūlymas naujai pažvelgti į etnologijos plėtrą. Garsiausiai nuskambėjo kvietimas, reikalavęs atsisakyti realistinio modelio plėtojant mokslą, nustoti tikėti teorijos skaidrumu, liautis laikyti lauko tyrimus objektyviais ir tapačiais aprašymams (nurodant, jog antropologija kaip kultūros dalis turi būti lygiaverčiu mokslinės refleksijos objektu). Be to, giliai perinterpretuota „tradicinės valstiečių kultūros“ samprata. Manifesto autoriai pageidavo, kad tyrimai būtų apimti šiuos reiškinius: kino ir teatro meną, reklaminius vaizdus, populiariąją muziką, žurnalistinius diskursus, spontanišką streikų folklorą (apie kurį buvo galima publikuoti tekstus tik nuo 1989 metų). Pasenusių metodų taikymas verčia etnologiją susiaurinti savo sritį. Tačiau, priešingai, etnologija yra mokslas, kuriam išskirtinai būdingas paribiškumas, ji yra įsitraukusi į šiuolaikiniuose humanitariniuose moksluose vykstančius episteminius ir aksiologinius ginčus. Vienas manifesto bendraautorių tikino, jog „senąją prasmę turinti etnografija nesugebės aiškinti šiuolaikinės kultūros reiškinių“ (Robotycki 1995: 237).

Labai pakito mąstymo apie liaudies kultūrą būdas. Ankstesniuose apibrėžimuose kreiptas dėmesys į atitinkamą jos perdavimo formą (žodinę, tiesioginę), o dabar pabrėžtas perdavimo turinys. Šuo atveju jos turinys turėjo būti mitas, o liaudies kultūrą reikėjo suvokti kaip izoliuotos sąmonės kultūrą, kuri remiasi mitiniu mąstymu. Be to, etnografų įsivaizduota liaudies kultūra, bent jau grynąja forma, niekuomet neegzistavo, panašiai kaip neegzistavo elitinė kultūra ar mokslinė pasaulėžiūra. Kultūrų tipai visuomet persipina ir kryžiuojasi. „Vadinasi, šia prasme negalima kalbėti apie liaudies kultūros „nykimą“ ar „krizę“, bet geriausiu atveju galima daryti išvadą apie liaudiškojo tipo elementų susilpnėjimą valstiečių kultūroje“ (Stomma 1986: 147). Šis etnologas teigė, kad, užuot kalbėjus apie liaudies kultūrą, reikėtų kalbėti apie liaudiškojo tipo kultūrą. Bendriausia prasme tai yra izoliuota kultūra erdvės (kai turi regioninį pavidalą), visuomeniniu (susijusi su tam tikra visuomenės klase) ir pasaulėžiūros (liaudies religingumo pavyzdys) požiūriais. Galima pastebėti tokio masto liaudiškumą kultūroje, kad tai tuo pat metu rodo, jog ši kultūra nėra užsisklendusi išimtinai kaimiškose srityse.

Taigi pasisakymas 1980 metais turėjo du tikslus. Viena vertus, kalbėta apie kritinį ligi tol etnologijos pasiektų rezultatų apibendrinimą, o antra vertus, –

apie jos naujų uždavinių, metodų ir teorinių priėgų apibrėžimą. Kas šiandieną yra tradicija? Kam naudingas etnografijos muziejus? Ar visada egzistuoja padalijimas į aukštąją ir žemąją kultūras? Kaip įvertinti folkloro kolektyvų vadovų požiūrį, kai išimtinai autentišku folkloru laikomas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios folkloras? Tai dalis esminių klausimų, kuriuos pateikė ir sureikšmino šis antropologinis lūžis. Jo reikšmė taip pat buvo ta, kad atsiverta naujoms metodologinėms teorinėms orientacijoms: kultūros semiotikai, struktūralizmui, interpretatyvizmui, vadinamajai naujai etnografijai ir kt. Neatsitiktinai dalis tyrimo centrų būtent XX a. 9-ajame dešimtmetyje atsisakė anksčiau primesto „etnografijos“ pavadinimo, pakeisdami jį „etnologija“.

1980 metai – dabartis

1980 metų manifestas iš esmės buvo tik labai gilių pasikeitimų etnologijos moksle pradžia. Lenkijoje juos pagreitino 1989 metų įvykiai, pirmieji laisvi parlamentiniai rinkimai, pirmoji nesocialistinė vyriausybė rytų bloko valstybėse, Lecho Wałęsos prezidentavimas. Sistemos pertvarkymas (transformacija) neaplenkė ir etnologijos. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, – beje, panašiai kaip ir kitose posocialistinėse šalyse, – etnologijos padaliniai universitetuose buvo pervadinti Etnologijos ir kultūrinės antropologijos institutais (Krokuvoje, Varšuvoje, Poznanėje, Vroclave, Torunėje, Lodzėje, taip pat Ščecine). Akivaizdu, kad terminijos pasikeitimai reiškė ir mentalinį keitimąsi.

Įsitikinimas tuo, kad įvyko lenkų etnologijos antropologizacija, buvo junta mas beveik visur. Daugumai tyrinėtojų tai buvo būtinas procesas, kad šis mokslas taptų lygiaverčiu partneriu kitoms humanitarinių mokslų sritims ir būtų laikomas „madingu“, kūrybingu, inspiruojančiu (Posern-Zieliński 1995: 35). Buvo kandžiai pastebėta, kad „tradicinės etnografijos dėmesio centre buvo kultūros permainingos, tačiau ji pati ilgą laiką priešinosi permainingoms mokslė“ (Buchowski 1995: 42). Verta bent šiek tiek pažiūrėti, kaip antropologizuota etnologija yra apibūdinama dabar. Michałui Buchowskiui tai yra „empirinė filosofija“, „lauko tyrimų ir interpretacijos menas“ arba „menas būti pasaulyje, šio meno dėka ryšiai su kitais leidžia sukurti naujas reikšmes, kurių iki tol nebuvo“ (Buchowski 2000: 84). Czesławas Robotyckis savo ruožtu yra tikras, kad „antropologijos jėga yra konkretybėje. Tai mano tvirtas įsitikinimas“ (Robotycki 1998: 10). Kitoks yra Wojciecho J. Bursztos, Józefo Bursztos sūnaus, požiūris, nes jis mato šią discipliną kaip „nuolatinį kultūros skaitymą (...), be to, rašymą apie kultūrą, kuris neišvengiamai yra mūsų pačių vaizdavimas, atsiradęs siekiant harmoningai suderinti vienas kitam prieštaraujančius požiūrius: etnocentrinę savimonę ir susižavėjimą kultūriniu reliatyvumu“ (Burszta 1996a: 14–15). Rochas Sulima papildė, kad antropologui „šaltinis yra viskas, taip pat viskas jam yra laukas (Sulima 2000: 7). Todėl neginčytina, kad antropologas „visuomet“ yra tyrimuose: pietaudamas

namuose, būdamas prekybos centre, universiteto kavinėje, gatvėje ir sapne“ (Sulima 2000: 8). Reikšminga ir Dariuszo Czajos nuomonė. Jis įsivaizduoja etnologiją / antropologiją kaip „pasakojimą apie realybę“, kurio pagrindinis uždavinys yra „aprašyti ir įvardyti tai, „kas iš tikrųjų yra“, atrasti tuos realybės sluoksnius, kurie ne tik paprastai egzistuoja, bet ir (...) „pateikia raktą“ po įvykių paviršiumi slypinčioms prasmėms surasti“ (Czaja 2004: 17).

Kadangi jau apytikriai žinome, kas šiandieną patiems tyrinėtojams yra jų profesija, pažvelkime, kaip jie suvokia save pačius ir kaip tai aprašo. „Antropologas privalo turėti drąsos išsiskirti iš kitų ten, kur reikalaujama visuotinės ramybės. – Įsikšti į blokinio namo ar gatvės triukšmą“ (Sulima 2000: 8–9). Tam reikalinga viena (ar lengva?) sąlyga: jis privalo „naudotis savimi kaip įrankiu pasauliui pažinti“ (Sulima 2000: 11). Vienam iš tyrinėtojų tai reiškia, jog antropologas „primena detektyvą (...), bando eiti įvairiais takais, narplioja įvairių klausimų gijas ir iš jų padaro apytikres išvadas“ (Burszta 1996b: 9). Kad galėtų veikti kaip toks kultūrinis chameleonas ir nepamestų iš akių savo darbo, „reikia bandyti išlaikyti atstumą – tiek erdvės, tiek intelektualiniu požiūriu“ (Burszta 1996b: 9). Vis dėlto „nepakanka būti skaitytoju, tuo žinomu *flâneur*, besisukinėjančiu bibliotekoje (...). Reikia suprasti iš kraujo ir kaulų sudarytų žmonių gyvenimą“ (Buchowski 2000: 83).

Labai pasikeitė ir institucinės šio mokslo plėtros sąlygos Lenkijoje. Galimybė gauti stipendijas ir grantus užsienyje (taip pat išvykti ten), laisvas priėjimas prie užsienio literatūros, galimybė dalyvauti tarptautinėse konferencijose, tyrimų projektuose, pasikeitimų studentais visos Europos mastu programų įgyvendinimas – tai tik kai kurie realūs nuo 1989 metų birželio mėnesio vykstančios lenkų etnologijos internacionalizacijos pavyzdžiai. Šiame kontekste reikia pabrėžti du dalykus. Lenkija du kartus organizavo Europos socialinių antropologų asociacijos (European Association of Social Anthropologists (EASA) konferencijas: 2000 metais Krokuvoje ir 2009 metais Poznanėje. 2009 metais Michałas Buchowski, etnologas iš Poznanės, buvo išrinktas EASA prezidentu. Tai pirmas taip pagerbtas asmuo visame Vidurio ir Rytų Europos regione.

Etnologija kaip universitetinių studijų kryptis, suteikianti teisę įgyti diplomą, šiuo metu yra dėstoma aštuoniuose centruose: Varšuvoje, Krokuvoje, Poznanėje, Lodzėje, Torunėje, Vroclave, Ciešyne, Ščecine. Nepaisant kelis kartus pakartotų bandymų, nepavyko įvesti etnologijos studijų nė vienoje privačioje aukštojoje mokykloje, tad ir toliau tai yra viešų (ne privačių) mokyklų sritis. Sunku nurodyti tikslų tos krypties studentų skaičių visuose universitetuose ir kiekvienoje studijų pakopoje, apytikriai galima numanyti daugiau nei 2000 asmenų. Turbūt niekuomet anksčiau nebuvo tokio gausaus jaunų žmonių skaičiaus.

2010 metais pertvarkytos universitetinių etnologijos studijų programos. Pirmiausia jas sudaro trejos būtinos pakopos – tai 1) bakalauro, 2) magistro ir 3) dok-

torantūros studijos. Remiantis Mokslo ir aukštųjų studijų ministerijos nuostatais, taip pat nustatyti mokymo lygiai. Šiuo metu jie atrodo taip:

1) I pakopos (bakalauro) studijos, tęsiasi ne trumpiau kaip 6 semestrus. Pagrindiniai mokymo dalykai: filosofija ir sociologija, etnologija ir kultūrinė antropologija, pasaulio etnologija, Europos etnologija, Lenkijos etnologija, empirinių tyrimų metodologija ir metodai; specialybės dalykai: etnologijos ir kultūrinės antropologijos istorija ir teorija, kaimo ir miesto bendruomenių antropologija;

2) II pakopos (magistro) studijos, tęsiasi ne trumpiau kaip 4 semestrus. Pagrindiniai mokymo dalykai: kultūros teorija, kultūros filosofija, kultūros ir visuomenės teorija; specialybės dalykai: taikomoji antropologija, tapatumo antropologija;

3) III pakopos (doktorantūros) studijos, pagal įstatymą turėtų tęstis 4 metus, pirmiausia jų tikslas yra parengti daktaro disertaciją tam tikra tema.

Žinoma, neįmanoma pateikti visaapimančios etnologijos mokslinės disciplinos raidos Lenkijoje nuo 1989 metų. Galima tik parodyti svarbiausias temas, kurios tęsia ankstesnius tyrimus ir padeda atsirasti naujoms temoms (Kuligowski 2004). Taigi galima teigti, kad paskutiniųjų metų lenkų etnologija neatsisako senųjų temų. Atsiranda monografijų apie lokalias bendruomenes, pirmiausia atkreipiant dėmesį į socialines permainas, kurios susijusios su 1989 metų pertvarkymais (transformacija). Jose atsisakoma apsaugojimo ir išgelbėjimo paradigmos, tyrimo objektas jau nėra tradicinės liaudies kultūros liekanos. Vietoj jų rasime tokias sąvokas: „naujasis lokalizmas“, „euroregionas“ arba „globalizacija“. Panašiai lenkų ir vokiečių paribio tyrimuose pagrindine sąvoka tampa anksčiau nežinota „euroregiono“ ir „europietiškos integracijos“ kategorija. Vlodavoje prie Bugo analizuotas santykis tarp įprastų žinių apie praeitį ir spontaniškai kuriamos nevienareikšmiškos dabarties vizijos. Mozūrų kaimuose tyrinėtos kasdieninės su viešaisiais reikalais ir valdžios, – tiek vietinės, tiek centrinės – funkcionavimu susijusios žinios. Projektas panašia problematika, šį kartą pavadintas „etnopolitologija“, vykdytas taip pat Podhalės kaimuose.

Tačiau, mano nuomone, ypatingo dėmesio nusipelno tos temos, kurios tik paskutiniaisiais metais sulaukė verto tyrinėtojų dėmesio. Nes jos aukščiausiu lygiu kartu kuria naujos kartos lenkų kultūros antropologijos vaizdą. Be jokios abejonės, iš jų reikia paminėti: 1) vizualinę antropologiją, 2) nagrinėjimą, kaip funkcionuoja įvairaus masto populiarieji kultūra, 3) feministinės refleksijos inspiracijomis pagrįstą antropologiją, 4) visą su globalizacijos procesais susijusių problemų spektrą ir tik atsirandančią 5) interneto ir virtualiųjų kultūrų antropologiją.

Tema, kuri pasirodo esanti esminė ir aktuali ne tik etnologijos padėčiai Lenkijoje, bet ir etnologijai kituose ankstesnio rytų bloko kraštuose, yra vadinamasis pokomunizmas. Lenkų tyrinėtojai ryžtingai atsiriboja nuo šios apibendrinančios sąvokos, kuri daugiausia vartota anglosaksų antropologijoje. Nurodomas pa-

grindinis motyvas yra tas, kad kokiam nors krašte, kuris apibūdinamas kaip „komunizmo“ įpėdinis, nebuvo komunistinės santvarkos. Taip pat šis terminas turi panašumo į „orientalizmo“ (jį aprašė Saidas) ir „balkanizmo“ (jį apibūdino Todorovas) sąvokas. Kiekvienu iš tų atveju matome diskursą (tiesos režimą), kuris siekia pasisavinti objektą, žvelgiant į jį aistoriškai ir jį unifikuojant. Jei jau būtina kaip nors bendrai apibūdinti Rusijos / Sovietų Sąjungos dominavimą patyrusių kultūrų ir valstybių būklę, tai tinkamesnis terminas, atrodo, yra posocializmas. Žinoma, ir šioje sampratoje matyti principiniai skirtumai: Lenkijoje ši santvarka vyravo 45 metus, o SSRS – 70 metų; tai yra vienos kartos, išauklėtos tam tikromis sąlygomis, skirtumas. Tokių skirtumų yra daug daugiau. Naudojant pokomunizmo / posocializmo tipo klišes galima pastebėti ne tik patogumą supaprastinti, bet ir paternalistinę laikyseną. Ji buvo matyti ir Lenkijos santvarkos pertvarkymo (transformacijos) tyrimuose, kuriuos XX a. paskutiniajame dešimtmetyje vykdė Vakarų Europos ir JAV tyrinėtojai. Jie nutolimą nuo standartinio kapitalizmo traktavo kaip klaidingos politikos įrodymą, laisvosios rinkos taisyklių nesupratimą, Lenkijos priklausymą kultūrinei erdvei, kurioje gyvena „postsovieticus“, o bendrai – Rytams, kurie yra atsilikę ir kuriuos dar nepakankamai civilizavo *alter ego* Vakarai. Dėl to tokia svarbi buvo lenkų etnologų nuomonė. Jie įvairiais būdais parodė tai, ką būtų galima pavadinti kapitalizmo pritaikymu vietoje ar jo „prijaukinimu“ (Buchowski 2001). Beje, abejonės dėl „posocialistinės“ sąvokos daugeliu atvejų primena daug kartų išsakytas abejones dėl „pokolonializmo“. Nors tam tikri įvykiai turi bendrų bruožų (pvz., socialinė rusų situacija Latvijoje ir Kazachstane primena olandų padėtį PAR, korupcijos skalė Armėnijoje yra panaši į situaciją Indonezijoje, rusų kalbos padėtis vadinamosiose Baltijos šalyse yra analogiška prancūzų kalbos statusui Kamerune ir pan.), abiejose sąvokose glūdi daug klišių ir supaprastinimų, kad jas be išlygų galėtų vartoti etnologai.

Net ir labai prabėgom pateikta anksčiau paminėtų tyrimo temų analizė parodo, jog ryžtingai nutolta nuo šiandieną plačiai suprantamų folkloro tyrinėjimų. Vizualumas, internetas, globalizacija, feminizmas, populiarioji kultūra (arba atmintis ir vaizduotė, arba tai, kas realu ir virtualu, totalu ir unikalumu, vyriška ir moteriška, autentiška ir netikra) yra naujausių temų, atsirandančių lenkų etnologijoje, pavadinimai. Kai kurios jų jau yra pakankamai tyrinėtos, kitos dar laukia savo tyrinėtojų. Vis dėlto aiškiai matyti, kad šiuolaikinė lenkų etnologija (o ypač jos atstovai, gavę išsilavinimą jau posocialistiniu laikotarpiu) stengiasi „suspėti“ paskui realybę, skubančią mūsų akyse kaip niekuomet anksčiau istorijoje, ir bando mintyse ją sulaikyti. Atsižvelgiant į tai, mano nuomone, formuojasi kažkoks naujas pagrindinių antropologijos problemų – jos objekto (kuriuo paprastai buvo „svetimas“), metodo (kuriuo tradiciškai laikytas stebėjimas dalyvaujant),

tarpininko (arba tradicinės monografijos), pagaliau jos paskirties (kadaise ji buvo susijusi su praktika (veikla), o šiandieną yra vis arčiau spekuliatyviosios refleksijos) – supratimas. Be to, kad ji suprantama kaip kultūros „rašymas“ ir „skaitymas“, jos idealas galbūt tampa ieškojimas emocijos ir vilties, kurias turėtų suteikti etnologo darbas tiek sau pačiam, tiek ir kitiems.

Iš lenkų k. vertė Danguolė Svidinskaitė
Versta iš: Kuligowski Waldemar. 2011. *Etnologia w Polsce: rozwój instytucjonalny i naukowy od 1910 roku*

Literatūra

Bednarski Jacek, Fabiś Piotr (red.). 2009. *Etnologia Uniwersytecka w Poznaniu 1919–2009*. Poznań: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM.

Bystron Jan Stanisław. 1926. *Wstęp do ludoznawstwa*. Lwów: Nakład K. S. Jakubowskiego.

Buchowski Michał. 1995. Fratry i klany nowo-plemienia antropologów w Polsce, Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*: 37–59. Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych.

Buchowski Michał. 2000. Antropologia jako próba ognia, *Przegląd Bydgoski. Humanistyczne Czasopismo Naukowe XI*: 81–89.

Buchowski Michał. 2001. *Rethinking Transformation. An Anthropological Perspective on Postsocialism*. Poznań: Humaniora.

Burszta Józef. 1965. Etnografia a współczesność. Nieco refleksji metodologicznych w związku z badaniami na Ziemiach Zachodnich, *Etnografia Polska 9*: 41–59.

Burszta Józef. 1987. Folklorizm, Staszczak Z. (red.). *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*: 131–132. Warszawa, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Burszta Józef, Kopczyńska-Jaworska Bronisława. 1982. Polish Ethnography after World War II, *Ethnos 47*(1–2): 50–63.

Burszta Wojciech J. 1996a. *Czytanie kultury. Pięć szkiców*. Łódź: LODART.

Burszta Wojciech J. 1996b. Wstęp: detektywi i nomadzi, Burszta W. (red.). *Antropologiczne wędrówki po kulturze*: 7–10. Poznań: Humaniora.

Czaja Dariusz. 2004. *Sygnatura i fragment. Narracje antropologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Dobrowolski Kazimierz. 1958. Drogi rozwoju etnografii polskiej, jej obecne zadania, metody i związki z innymi naukami. Rozważania dyskusyjne, *Etnografia polska 1*: 72–81.

Frankowska Maria. 1973. Etnografia polska po II wojnie światowej (1945–1970), Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*: 193–270. Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych.

Jasiewicz Zbigniew. 1995. Część i całość. Poznański ośrodek etnologiczny w etnologii polskiej, Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*: 9–20. Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych.

Jasiewicz Zbigniew, Slattery David. 1995. Ethnography and Anthropology. The Case of Polish Ethnology, Vermeulen H. F., Roldan A. A. (eds.). *Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of European Anthropology*: 184–201. London, New York: Routledge.

Kuligowski Waldemar. 2004. Antropologia kultury w Polsce: następne pokolenie?, *Lud* 87: 143–168.

Kutrzebianka Anna. 1948. *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Posern-Zieliński Aleksander. 1973. Etnografia jako samodzielna dyscyplina naukowa (do 1939 r.), Terlecka M. (red.). *Historia etnografii polskiej*: 29–114. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.

Posern-Zieliński Aleksander. 1995. Etnologia i antropologia kulturowa w formalnej i rzeczowej strukturze nauki, Posern-Zieliński A. (red.). *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*: 21–36. Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych.

Robotycki Czesław. 1995. Antropologia kultury w Polsce – projekt urzeczywistniony, *Lud* 78: 227–244.

Robotycki Czesław. 1998. *Nie wszystko jest oczywiste*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Sokolewicz Zofia. 1967. Place de l'ethnographie de l'Europe dans les universités polonaises, *Ethnologia Europea* I(4): 298–299.

Stomma Ludwik (red.). 1980. *Jan Stanisław Bystróż. Tematy, które mi odradzano. Pisma etnograficzne rozproszone*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Stomma Ludwik. 1986. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Sulima Roch. 2000. *Antropologia codzienności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Znamierowska-Prüfferowa Maria. 1932. Muzeum Etnograficzne Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego przyszłość, *Lud* 31: 1–11.

Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910

Waldemar Kuligowski

Summary

This paper is an attempt at a brief presentation of the development of ethnology in Poland since 1910 until today, both in its institutional and scientific dimensions. The discipline evolved in Poland similarly as in other European countries: from the stage of pre-scientific folk studies (pol. ludoznawstwo), being a nation building enterprise, through critical social and cultural anthropology dealing with culture and attempting to analyze its complex and variable nature.

1910 is chosen as the beginning for a reason: the first ethnology department in Poland was founded in 1910 in Lvov; also, Bronisław Malinowski, who later founded anthropological functionalism in Great Britain, and Maria Antonina Czaplicka, presumably the first woman doctor in ethnology, left Poland to settle abroad.

The discipline of ethnology is highly sensitive to local and individual influences. Both the changing socio-political context in Poland and the activities of many important researchers have been very important in shaping the character of national ethnology/anthropology. An institutional and scientific development of Polish ethnology is further complicated when one considers the dramatic and sometimes radical social changes that mark Poland's history in last 100 years: First and Second World War, radical changes in the territory of the country and its inhabitants (on ethnic and demographic level), the forty-year-old totalitarian system, the first free parliamentary elections lost by the ruling Communist Party in 1989 and the long process of socio-economic-political transformations. The situation in Polish ethnology was a part of these changes.

I have divided the history of Polish ethnology into three main phases: (1) 1910–1939; (2) 1939–1980; (3) 1980–nowadays.

(1): First Polish ethnology department in Lvov University was created in 1910 (professor Czekanowski). Other chairs of ethnology and ethnography were established after the First World War when Poland was recreated as a independent state on the map of Europe. A new chair of ethnology was established in Poznań (1919, occupied by professor Bystroń), later two chairs in Cracow (1925–1926, professor Moszyński and professor Bystroń again), one in Vilnius (1927, professor Baudouin de Courtenay-Ehrenkretz-Jędrzejewiczowa) and two in Warsaw (1935, professor Poniatowski and, again, professor Jędrzejewiczowa). At

this time, all professors received their education abroad, in Austria, France, Russia and especially in Germany. Polish ethnology still continued folk studies, with Slav cultures as the other important research direction. In this period, there were numerous handbooks published on Polish culture, as well as the monumental *Kultura ludowa Słowian (Folk Culture of Slavs)*, which appeared in three volumes between 1929–1939 and was written by Moszyński.

(2): At the turn of the 1940s and 1950s, ethnology in Poland was limited almost to folklore and primitive cultures, which were accessible mainly through literature. The discipline lost its theoretical independence and was transformed into historical and descriptive ethnography. As in other socialist countries, the state and the Communist Party gave ethnology the role of a science interpreting culture in the class, materialist (Marxist) and ethnic or national categories only. But Polish ethnologists gradually broadened its scope of research and embraced new theoretical currents. There was an interesting attempt to move from the established concept of folk culture, typical of traditional ethnology, to the new concept of culture of the “folk type”. This new notion was understood not as the whole culture, but only as an aspect of culture, present also in the culture in modern societies, expressed by such features as importance of tradition, presence of myth, informality, direct communication, spontaneity and so on.

Since the end of the 1970s anthropology has become a slogan and a programme attractive to young researchers who loudly demanded fast changes in the traditional ethnology/ethnography.

(3): After 1989, ethnology in Poland developed in two main directions. One of them is the presentation of the values and way of life of local communities and local identities. The second is the help in understanding the cultural differences on the world scale. This period is also marked by a dramatic increase in the number of students (from 488 students in 1989 to more than 2000 today), departments and institutes of ethnology and cultural anthropology (currently 10 departments in Warsaw, Krakow, Poznań, Toruń, Wrocław, Łódź, Szczecin, Cieszyn, Gdańsk and Lublin). On the other hand, the discipline has embraced the perspectives of the humanities, post-colonialism, gender studies, cultural studies and micro-history. In any event, the present situation and also the future development of ethnology in Poland is fluid and choices are many and exciting.

The description of changes, the science’s position, its tasks and theories is complemented by presentation of selected researchers, such as Kazimierz Moszyński, Jan Stanisław Bystron, Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkretz-Jędrzejewiczowa and Józef Burszta.